

"SUCCESS" / "МУВАФФАҚИЯТ" ЛЕКСЕМАЛАРИНИНГ ЛЕКСИК МАЙДОНДАГИ ТАРКИБИЙ ТАҲЛИЛИ

Азимова Муаззам Аъзамбоевна

Бухоро Муҳандислик технологияси институти,
хорижий тиллар кафедраси мустақил изланувчиси

Лексик бирликларнинг таркибий турларини таҳлил қилиш ва сўзларнинг морфологик тузилишини ўрганиш соҳа луғатини тавсифлашда муҳим жиҳат бўлиб ҳисобланади. Структуравий турларни ўрганиш биринчидан, иккита асосий гуруҳни сўзлар ва иборалар ажратишга имкон беради. Морфемаларнинг сони, табиати ва нисбатига қараб сўзлар қуйидаги таркибий турларга бўлинади:

- фақат илдиз морфемасидан иборат оддий сўзлар: *win, фурур* ва бошқалар;

- илдиз ва бир ёки бир нечта аффиксни (қўшимча ёки префикс) ўз ичига олган сўзлар. Масалан, инглиз тилида *teach-er* ва *ge-do*. Аффиксал морфемаларнинг сони ва турларига қараб, олинган сўзларни аниқроқ турларга бўлиш мумкин:

- икки ёки ундан ортиқ илдиз морфемаларини ўз ичига олган мураккаб сўзлар. Масалан, *horse-man* ва авиа-десант сўзлар ушбу гуруҳга тегишли. Мураккаб сўзларнинг турларидан бирини кўриб чиқиш мумкин мураккаб сўзлар, бу нафақат улар бир нечта илдиз морфемаларидан иборат, аммо унда аффиксал морфемани ҳам ажратиш мумкин (масалан, *black-eye-d*)¹.

Лексик бирликларнинг асосий таркибий турларининг тақдим этилган таснифидан фойдаланиб, биз "*success*" / "*муваффақият*" лексик майдонларига киритилган лексемаларнинг қиёсий таркибий таҳлилини ўтказамиз. "*Success*" лексик майдонига оддий, олинган ва мураккаб сўзлардан иборат бўлган 44 лексик бирлик киради. Таҳлил қилинган лексик соҳада биз 17 та оддий лексик бирликни топамиз: **gain, triumph, feat, coup, win, luck, marvel, honour, hit, smash, fortune, miracle, fame, prestige, victory, glory, wonder.**

Морфологик тузилишидаги бундай лексик бирликлар асосга тенг бўлган илдиз морфемасидан иборат. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, оддий сўзлар қуйидагиларга тегишли ўрнатилган луғат ва тилда узоқ вақтдан бери мавжуд. Иккинчи гуруҳга аффикслар ёрдамида ҳосил бўлган сўзлар, 19 лексик бирлик киради. Ушбу гуруҳда биз қуйидаги кичик гуруҳларни ажратиш кўрсатамиз: а) –*ment* қўшимчаси билан аффиксал лексик бирликлар: *achievement, accomplishment, attainment, fulfilment*. Бу кичик гуруҳга 4 та лексик бирлик киради. Бу сўзларнинг морфологик тузилиши илдизга-*ment* қўшимчасини қўшиш билан мураккаблашади. Қўшимчалар-*ment* учун ишлатилади "*ҳаракат жараёни*" маъносида феълдан от ҳосил қилади ёки ҳаракатнинг маълум бир натижасини билдиради; б) –*ence* қўшимчаси билан аффиксал лексик бирликлар: *eminence/ улуғворлик, prominence/шуҳрат, affluence/ фаровонлик*. Ушбу кичик гуруҳда 3 та лексик бирлик мавжуд. сифатлардан отларни ҳосил

¹ Смирницкий, А. И. Лексикология английского языка /А. И. Смирницкий. – Москва: Московский государственный университет, 1998. – 260 с. – С.57-58.

қилиш учун ишлатилади ва "ҳолат" маъносини билдиради. в)- *ity* қўшимчаси билан аффиксал лексик бирликлар: *celebrity, popularity, prosperity*. -*ity* қўшимчаси ёрдамида отлар ҳосил бўлади. *popularity* сўзи сифатдошдан-*ity* қўшимчаси ёрдамида шаклланади, *prosperity* сўзида-*ity* қўшимчаси феълдан от ҳосил қилиш учун хизмат қилади. Таркибида -*ity* қўшимчаси ажралиб турадиган машҳур сўз, бир томондан, шахсни кўрсатиши мумкин шухрат кимга тегишли ва уни тўғридан-тўғри "ганикли" маъносида, айниқса ўйин-қулги соҳасида ҳам ишлатиш мумкин. Ушбу морфемаларнинг морфологик тузилишини кўриб чиқиб,-*ity* қўшимчаси нутқнинг турли қисмларига тегишли бўлган илдиз морфемаларидан отларни ҳосил қилади деган хулосага келишимиз мумкин; г) - *er* қўшимчаси билан аффиксал лексик бирликлар: *winner, leader*.

Маълумки, - *er* қўшимчаси кўпинча маълум бир ҳаракатни бажарадиган шахсларнинг номинацияларини, шунингдек асбобларни шакллантириш учун ишлатилади. Аммо ўрганилаётган "success" лексик соҳасида бу лексемалар мавҳум маънога эга сўзлар сифатида ишлайди. Масалан, *winner* сўзи "ғолиб" ва "ғалаба"маъноларига эга бўлиши мумкин. "Success" лексик соҳасида бу белги иккинчи маънода ишлатилади. Шунинг учун биз-*er* қўшимчасини кўп маъноли деб айтишимиз мумкин *winner* ва *leader* сўзларида -*er* қўшимчаси феълдан от ҳосил қилади; д)- *ion/-ation* қўшимчаси билан аффиксал лексик бирликлар: **fruition, realization**. Ушбу кичик гуруҳ 2 лексик бирликдан иборат. Қўшимчалар-*ion/ - ation* лексик бирликлар отларга тегишли эканлигини кўрсатади. *Fruition* сўзида аффикс *fruit* отдан от ҳосил қилиш учун хизмат қилади, *realization* – *realize* феълдан от ҳосил қилади. Иккинчи ҳолда, сўзнинг морфологик таркибини ўргангандан сўнг, биз сўзни амалга оширишда -*ion* қўшимчаси эмас, балки-*ation* қўшимчаси деган хулосага келамиз. Бу қўшимчалар "ҳолат" маъносига эга; е) фақат алоҳида кичик гуруҳга учрайдиган қўшимчалар ёрдамида ҳосил қилинган аффиксал лексик бирликлар киради: бир марта: - *ness greatness, - est conquest, - th wealth, - s riches*. - *ness* қўшимчаси сифатдошдан от ҳосил қилиш учун ишлатилади *great*. - *th* қўшимчаси мавҳум тушунчаларни шакллантириш учун ишлатиладиган маҳаллий инглизча қўшимчадир. *riches* сўзидаги-*s* қўшимчаси сифатдошдан от ҳосил қилиш учун хизмат қилади. Ушбу қўшимча турли хил маъноларга эга бўлиши ва маъно фарқловчи функцияда ишлатилиши мумкин. Масалан, *look-looks* ва *attention-attentions*: бу жуфт сўзлар нутқнинг бир қисмига ишора қилади, лекин турли семантик сояларни ифодалайди (қараш – ташқи кўриниш, эътибор – хушомад қилиш); ё) охириги кичик гуруҳ *re-* префикс билан аффиксал лексик бирлик билан ифодаланади: *reknown*.

Префикс *re-*кўпинча такрорийликни ифодалаш учун феълларга қўшилади, аммо бу мисолда бу жуда кўп асосий тушунчанинг маъносини кучайтириш учун ишлатилади. Учинчи гуруҳ мураккаб сўзларни қуйидаги таркибга киритди: *self-actualization, breakthrough, walkover, jackpot, bestseller, blockbuster,welfare, well-being*. Ушбу гуруҳда жами 8 та қўшма сўз мавжуд. Такдим етилган лексемалар, *self-actualization* сўзидан ташқари, асосларни оддий қўшиш орқали ҳосил бўлган мураккаб сўзларга ишора қилади (*break-through, walk-over, jack-pot, best-seller, block-buster, wel-fare, well-being*). *Self-actualization* лексик бирлиги қўшма сўзлар тоифасига киради, у илдиз морфемаларини қўшиш ва -*ation* қўшимчасини қўшиш орқали ҳосил бўлади.

Таркибий таҳлил натижасида "success" лексик майдонига 43% олинган сўзлар киради, бу 19 лексик бирликдан иборат. Улардан 18 бирлик қўшимчалар ёрдамида ва 1 бирлик префикс ёрдамида ҳосил бўлади, аффикслар эса нутқнинг турли қисмларининг (феъллар, сифатлар ва отлар) илдиз морфемаларидан отларни ҳосил қилиш учун ишлатилади. Кўриб чиқиладиган лексик бирликлар асосан феъллардан аффикслар ёрдамида шаклланади. Сўз ясовчи аффикслар

ишлатилган "ҳолат", "жараён ёки ҳаракат натижаси" маъноларида баъзи аффикслар мавҳум тушунчанинг маъносини ифодалаган. "success" лексик майдонига оддий лексик бирликларнинг 39% ташкил қилади бу 17 лексик бирликни ташкил қилади. Мураккаб сўзлар майдоннинг 18% ёки 8 лексик бирликни ташкил қилади.

Энди, "муваффақият" лексик майдонига киритилган лексемаларнинг таркибий таҳлилини ўтказамиз. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида қуйидаги "муваффақият" лексик бирлигининг қуйидаги маънолари аниқланган.

Муваффақият – бирор бир ишда эришилган натижа, ютуқ, ғалаба. – Муваффақият қозонмоқ. Муваффақиятга эришмоқ². *Бойлик* – дунё, давлат, мол-мулк³; *Даромад* – Давлат, савдо-саноат муассасалари, корхоналар, колхоз, совхоз, ижтимоий ташкилот, ёки айрим шахс ҳисобига келиб тушадиган соф пул ва бошқа маблағлар⁴; *Жасорат* – мардонавор иш, ҳаракат; мардлик, ботрлик, довюраклик. Жасорат қилмоқ. Жасорат кўрсатмоқ⁵; *Зафар* – қўлга киритилган, ютуқ, ғалаба, муваффақият. Зафар байроғи, меҳнат зафари. Зафар топмоқ (ёки кучмоқ) эришмоқ, муваффақиятга эришмоқ, ғалаба қозонмоқ⁶; *Омад* – Ишнинг ўнгдан келиши, илгари босиши, бахт, толе⁷. Ҳар йигитга бир омад; *Шон-шараф*. Шон ва шараф. Шарафлар⁸; *Ғалаба* – а) жангда, курашда қўлга киритиладиган муваффақият, зафар; Ғалаба – б) умуман бирор ишда эришилган муваффақият, яхши натижа⁹; *Қаҳрамонлик* – 1. Жангчининг қаҳрамонлиги. Қаҳрамонлик кўрсатмоқ; 2) Қаҳрамонларга хос иш-ҳаракат, мардлик, жасорат, намуналари¹⁰. Ютуқ 1 – Бирор соҳада эришилган муваффақият; ғалаба; Ютуқ 2 – Заём, латорея каби ўйинлар тиражида қўлга киритиладиган, ютиб олинган нарса. Заёмга 500 сўм ютуқ чиқди. Ютуқни олмоқ. Ютуқли– Ютуқ чиқиши мумкин бўлган, ютуқ чиқадиган. Ютуқли заём¹¹.

Ўзбек тилида "муваффақият" лексик майдони 9 лексик бирликдан иборат, улар таркибий жиҳатдан содда, олинган ва мураккаб лексемалардир.

Биринчи гуруҳга 9 та лексик бирлик киритилган: *муваффақият, бойлик, даромад, жасорат, зафар, омад, шон-шараф, қаҳрамонлик, ғалаба.*

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Gadoeva M.I. Significant features of somatic vocabulary // Namangan davlat universiteti axborotnomasi. – Namangan, 2021. -№12. –В. 411-416. (10.00.00; №26)

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси А.С.Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти. – М.: Издательство "Русский язык". 1981. Том I. А-Р. – Б.474. www.ziyouz.kutubxonasi.

³ Ўша асар. – Б.127.

⁴ Ўша асар. – Б.211.

⁵ Ўша асар. – Б.274.

⁶ Ўша асар. – Б.301.

⁷ Ўша асар. – Б.535.

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси А.С.Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти. – М.: Издательство "Русский язык". 1981. Том II. С-Ҳ. – Б.425. www.ziyouz.kutubxonasi.

⁹ Ўша асар. – Б.649.

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси А.С.Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти. – М.: Издательство "Русский язык". 1981. Том II. С-Ҳ. – Б.568. www.ziyouz.kutubxonasi.

¹¹ Ўша асар. – С.474.

2. Gadoeva M.I. Expression of somatizms in curses // Euroasian journal of research, development and innovation. Genius journals publishing group. Belgium, 2021. – P.30-33.
3. Gadoeva M.I. Features of connotative meaning of somatizms as part of phraseological units // International Journal on Integrated Education. Volume 3, Issue III, March, 2020. – P.73-78. (Impact Factor: SJIF 2020 – 5,712)
4. Gadoeva M.I. Semantics of somatism in blessings of English and Uzbek cultures // Web of Scientist: International Scientific Research Journal Open Access, Peer reviewed Journal. ISSN: 2776-0979. Volume 2, Issue 11, November, 2021. – P. 269-276. (Impact Factor: SJIF 2021 – 5,599).
5. Gadoeva M.I. Significant features of somatic vocabulary // Namangan davlat universiteti axborotnomasi. – Namangan, 2021. -№12. –B. 411-416. (10.00.00; №26).
6. Tursunov, M. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НУРОВОЛЕ В РАЗНЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖАНРАХ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 22(22). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7959
7. Саидова, Мухайё. "Inglizcha poetik terminlarning o'zbek tilida berilishida shakl va mazmun munosabati." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 13.13 (2022).https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/6714
8. Saidova, M. U. The problem of studying literary terms on figurative language.https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0,5&cluster=9219256601546054307